

Вікторія КУЗЬМА,
мистецтвознавець

**СТВОРЕННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ КОМПЛЕКСІВ ТА ЕКСПОЗИЦІЙ
 У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ
 1960–1980-ті рр.**

В. Кузьма. Створення етнографічних комплексів та експозицій у Закарпатській області. 1960–1980-ті рр.

У статті досліджується процес створення, функціонування на Закарпатті етнографічних комплексів та експозицій протягом 1960–1980-х років.

Ключові слова: етнографічний музей, хата-музей, експозиція, народна архітектура, побут.

В. Кузьма. Создание этнографических комплексов и экспозиций в Закарпатской области. 1960–1980-е гг.

В статье исследуется процесс создания, функционирования на Закарпатье этнографических комплексов и экспозиций в течение 1960–1980-х годов.

Ключевые слова: этнографический музей, хата-музей, экспозиция, народная архитектура, быт.

V. Kuz'ma. Creation of ethnographical complexes and expositions in Transcarpathian region (60–80th years of the 20th century).

The author carries out investigation of processes of creation and functioning of ethnographical complexes and expositions in Transcarpathia during 1960–1980th years.

Keywords: ethnographical museum, museum-house, exposition, national architecture, household.

Самобутнє, яскраве, неповторне народне мистецтво Закарпаття. Розписні тарілки, керамічні вази, глечики, барвисті килими, рушники, сорочки, створені народним талантом, демонструють невмируще і споконвічне прагнення нашого народу до краси і завершеності. Усе найцінніше, що виготовлено руками народних майстрів, дбайливо збирають, зберігають, вивчають і популяризують працівники музеїв. Величезну культурну цінність, зокрема, становить народне дерев'яне будівництво, яке упродовж століть створювалося працею багатьох поколінь, а нині викликає справедливу гордість нащадків за творчу діяльність своїх предків [9, с. 4]. У 1960–1980-х рр. в Україні створюються етнографічні комплекси, на які й була покладена важлива та відповідальна функція збереження та вивчення народної архітектури, мистецтва та побуту минулих століть [11, с. 3].

На жаль, перебудова старих і будівництво нових сіл на Закарпатті призвела до зникнення цінних пам'яток народної культури: житлових, господарських і технічних споруд, знярядь праці, виробів народного мистецтва. Збереження цінних пам'яток стало необхідністю [14, с. 118]. У зв'язку з цим на початку 1960-х рр. виникла ідея започаткувати музей під відкритим небом у вигляді старовинного закарпатського села, щоб зберегти пам'ять про життя і побут предків

12 жовтня 1965 р. Закарпатський облвиконком, йдучи назустріч побажанням громадськості краю, прийняв рішення про будівництво у місті Ужгороді музею народної архітектури і побуту [13, с. 109]. Складаючи тематико-експозиційний план музею-села і будуючи його експозицію, науковці були зорієнтовані на розкриття складного історичного розвитку Закарпаття, локальних особливостей матеріальної культури західного регіону України, його релігійного розмаїття, особливостей культури національних меншин, які компактно проживали поруч з корінним населенням краю [1, с. 5]. Але це створювало й певні труднощі, оскільки усе

багатство і розмаїття культури Закарпаття потрібно було логічно, на науковій основі ув'язати в рамках одного скансену [14, с. 118].

Виникло й питання про місце розташування такого музею. Адміністративним волевиявленням тогочасного керівництва було вирішено, що цілковито достатньою територією (3,5 га) буде місце на Замковій горі біля підніжжя ужгородського замку [12, с. 14].

Для організаторів музею потрібно було 5 років, щоб знайти, перевезти з різних районів області і встановити сім жител, шість садиб, водяний млин, кузню та зібрати величезну кількість експонатів (меблі, знаряддя праці, предмети побуту, одяг тощо) [14, с. 14]. Були обстежені десятки сіл, садиб, окремі будівлі, щоб перевезти в музей найцінніші пам'ятки народної культури [2, с. 5].

Біля джерел створення музею стояли: народний художник України Федір Манайло, краснавець Петро Сова, етнографи Михайло Тиводар, Павло Федака, Михайло Мазюта, архітектор Володимир Сікорський, працівники обласних виконавчих органів Василь Русин, Василь Керечанин та інші. Значний внесок у будівництво, збирання експонатів та побудову експозиції було зроблено першим поколінням працівників музею, зокрема Марією Пеняк, Іваном Поповичом, Семеном Поляком, Юрієм Керецманом, Василем Драгуном, Ганною Сливкою, Михайлом Ігнатеєм та іншими.

Неоціненну допомогу в спорудженні музею надали лісокомбінати і колгоспи області, яким було доручено роботу з демонтажу, перевезенню і встановленню в експозиції старовинних будівель. Також були залучені й народні майстри. А власник бойківської хати із села Гусного Великоберезнянського району Михайло Свердлович сам розбирав і встановлював свою хату початку XIX ст. в музеї. До речі, це була перша хата, «поселена» в музейну експозицію [13, с. 109].

У 1969 р. виконавчим комітетом Закарпатської обласної ради депутатів трудящих було прийнято рішення про будівництво центрального павільйону музею [5, с. 363]. У червні 1970 р., в дні святкування 25-річчя возз'єднання Закарпаття з Україною, музей було відкрито для відвідувачів [3, с. 1].

Зразки народного будівництва і предмети побуту, що експонуються в музеї, охоплюють період з XVIII до середини XX ст. З обох боків неширокої дороги на невеликій території музею було розміщено шість садиб та сім жител. У відповідних місцях розташовані водяний млин, кузня, церква, корчма, школа. До кожного об'єкта ведуть стежки. Планування музею подібне до географічної карти Закарпаття: з заходу на схід розміщені пам'ятки народної архітектури і побуту українців низовини і передгір'я, далі угорців і румунів, потім українських етнографічних груп гуцулів і бойків [2, с. 7].

Народна архітектура і побут українців низовинних передгірних районів репрезентовані садибами із сіл Оріховиці Ужгородського, Ракошина Мукачівського, Довгого Іршавського, Стеблівки Хустського, Бедевлі Тячівського, Тибави Свалявського районів [19, с. 51].

Про народне будівництво гуцулів Закарпаття дає уявлення садиба-гражда з села Стебного і хата з села Ясиня Рахівського району [19, с. 54].

Народне зодчество бойків Закарпаття репрезентоване хатами з сіл Рекіт Міжгірського, Гукливого Воловецького та садибою з села Гусного Великоберезнянського районів.

З народним житлом угорців Закарпаття знайомить дерев'яна хата 1879 р. з села Вишкова Хустського, а румунів — також зрубна хата початку XX ст. з села Середнього Водяного Рахівського районів [19, с. 56–57].

Окрасою музею є унікальна пам'ятка дерев'яного будівництва — Михайлівська церква, споруджена 1777 р. в селі Шелестово Мукачівського району. 1927 р. її було перевезено в Мукачево, а 1974-го — в Ужгород, на територію музею.

Інтер'єри пам'яток народного будівництва, що репрезентовані в музеї, у більшості випадків зібрані з різних сіл того чи іншого етнографічного району. В окремих випадках, разом із хатою в музей переносилась і частина збереженого старого інтер'єру, наприклад, традиційне умеблювання. У кожній садибі чи хаті відтворені типові для відповідної етнографічної групи напрямки селянського господарства, ремесла і промисли селян. При цьому збережено не тільки історико-етнографічну правдивість селянського побуту, а й художньо-естетичні традиції, притаманні інтер'єру народного житла [14, с. 120].

З відстані часу, звісно, виникає питання: як могло статися, що в рамках існуючої тоді антинаціональної тоталітарної системи в Ужгороді постав яскраво виражений національний

музей? Напевно, однією з причин було обмежене розуміння тодішніми комуністичними ідеологами характеру спрямування музею як наочного свідчення бідності закарпатців у дорадянські часи (ця думка постійно посилено нав'язувалася, що знаходило вияв і в науково-освітній роботі музею — екскурсіях, лекціях, виставках тощо). Другою важливою причиною, можливо, є те, що засновники музею знаходили в собі вміння і мужність чинити опір офіційній течії у формі щоденної праці зі збирання цінних пам'яток і їх відповідного показу в експозиціях музею — як невмирущості народних творинь і самого народу [13, с. 112].

Ознайомитись зі змістом та тематичними розділами експозицій, виявити місце етнографічних експонатів у тогочасній експозиційній практиці дають змогу путівники музеїв, які були видані протягом 1972 року: «Путівник по Закарпатському краєзнавчому музеї», буклети: «Ужгородський замок», «Мукачівський замок» та каталог «Пам'ятники історії та культури Закарпаття». Видавництвом «Карпати» було видано путівник «Закарпатський музей народної архітектури і побуту», а також виготовлено значок «Закарпатський музей-село» [6, с. 4].

Звичайно в області ще залишилась значна кількість хатин, вік яких сягав за 100 а то й 200 років. Перевести всі такі хати в музей неможливо. Тому назріла необхідність зберігати їх на місцях. Так працівники Закарпатського музею народної архітектури та побуту часто звертались до громадськості із закликом до створення таких етнографічних осередків у селах [20, с. 4].

Саме в другій половині 1960-х рр. на Закарпатті входить у практику створення етнографічних експозицій в окремих давніх спорудах. Зокрема, такі хати-музеї були створені в селах Антонівка Ужгородського району, Зубівка Мукачівського району, Осій, Довге Іршавського району, Тернове, Нерестиця Тячівського району, Горничеве Хустського району, Щербівці Воловецького району та інших [11, с. 4].

Гордістю для Закарпаття є й створений у 1978 р. Затисянський етнографічний музейний комплекс, що розміщений у с. Форкошфолво Виноградівського району. На сьогодні цей музей носить почесне звання «Народний» [4, с. 2]. Це чи неєдиний заклад краю, який прагне достовірно передати історію місцевої угорської громади та народну культуру сіл Затисянщини, колишнього комітату Угоча. Комплекс складається з двох частин: етнографічного музею, обладнаного у маєтку родини Фогараші, та музею під відкритим небом, розташованого в колишньому парку маєтку. Три садиби — будинок заможного селянина, сільська школа та хатина батрака — репрезентують кращі взірці народної архітектури та побуту кінця XIX — початку XX ст. [10, с. 1].

Залишилась в області і багата традиція народних промислів та ремесел. Збереглися й виробничі споруди — свідки технічного рівня минулих епох (деякі з них і досі діючі). Так, музеєфіковано діючі пам'ятки народної техніки у селі Нижній Бистрий Хустського району — водяний млин і водяна лісопилка [17, с. 246]. Заслугує на увагу і діючий музей-кузня, відкритий в селі Лисичево Іршавського району на базі ковальського цеху «Гомора», заснованого у 1850 році. У ньому в порівняно хорошому стані збереглися як самі технічні споруди, так і майже всі її внутрішні механізми. Вони і є основними експонатами музею. Музей-кузня наочно демонструє відвідувачам процес виготовлення сільськогосподарських знарядь праці Ковальського виробництва, діючу технологію на технічному рівні середини XIX ст. [7, с. 2].

Створення тематичних етнографічних експозицій сільських та районних музеїв розширює та поглиблює розробку етнографічної проблематики, сприяє збереженню народної традиційної культури у її локальних проявах. Оригінальний меморіально-етнографічний осередок, що розкриває історію народної шкільної освіти, було засновано в селі Зарічеве Перечинського району. Музей створено зусиллями місцевої вчительки, відомого ентузіаста музейної справи краю Ж. О. Сухоліт. У приміщенні старої школи відтворено квартиру вчителя та класну кімнату народної школи за часів, коли Закарпаття входило до складу Австро-Угорщини та Чехословаччини. Тут жила і вчителювала українська поетеса Марійка Підгірянка (літературний псевдонім М. О. Домбровської). У музеї зібрано чимало пам'ятних речей, які належали М. О. Підгірянці. Багато корисного, з погляду використання досвіду народної педагогіки, зібрано в цьому осередку [17, с. 244].

У цьому селі 1985 р. було створено ще один цікавий музейний комплекс — «Лемківська садиба». Хата збудована 1902 р. з букових колод. До комплексу забудови входять: житлова частина (хижа, сіни і комора) та господарські приміщення (стодола, хлів і хлівець), що мали спільний дах. Саме такий тип забудови характерний для етнографічної групи лемків. У хаті

зібрані предмети побуту, які відтворюють матеріальну культуру лемків початку ХХ ст.: в снігах — дерев'яна ступа, жорна, великі дерев'яні миски, діжки для капусти із солом'яною кришкою, в коморі — старовинні столярські інструменти, дерев'яні бочки, посуд, чоботи, у кімнаті — стіл, різьблене ліжко, шафа, дерев'яна колиска, що зроблені руками господаря [18, с. 23]. У 1988 р. етнографічному музею «Лемківська садиба» в селі Зарічево було присвячено звання «Народний музей» [8, с. 1].

Музеї покликані зберігати і показати світу найцінніші зразки будівельної та побутової культури краю. Крім цього, музей має величезне виховне значення. На превеликий жаль, створені у 1960–1970-х рр. сільські хати-музеї проіснували недовго. На сьогодні збережена дуже незначна їх частина. Залишилися занедбаними та пограбованими як Довжанський музей Іршавського району [16, с. 5], хата-музей с. Щербівці Воловецького району та інші [15, с. 1]. Цей прикрий досвід має навчити нас, та й наступні покоління берегти свою історію, шанувати традиції і самих себе. А особливо сьогодні, в складних і суперечливих умовах сучасного розвитку української державності, коли найактуальнішим стає досягнення злагоди і консолідації суспільства, об'єднання його на засадах патріотизму, духовності, загальнонаціональних цінностей. І саме важливим чинником формування національної свідомості, історичної пам'яті, почуття національної гордості нашого народу було і залишається музейництво.

1. Андял Г. В. Сторінки історії музею // Закарпатському музею народної архітектури та побуту — 35 років: Зб. наукових праць. — Випуск 1. — Ужгород. — 2005.
2. Байрак Я. М., Федака П. М. Закарпатський музей народної архітектури і побуту: Путівник. — Ужгород, 1986.
3. Відкриття музею на Замковій горі // Закарпатська правда. — 1970. — 28 червня. — № 149.
4. Габорець В. Музей виховує // Закарпатська правда. — 1984. — 28 серпня. — № 197.
5. Державний архів Закарпатської області (далі — ДАЗО). — Ф. 145. — Оп. 14. — Од. зб. 2865. — Арк. 382.
6. ДАЗО. — Ф. 842. — Оп. 1. — Од. зб. 438. — Арк. 97.
7. ДАЗО. — Ф. 842. — Оп. 1. — Од. зб. 875. — Арк. 20.
8. ДАЗО. — Ф. 842. — Оп. 1. — Од. зб. 902. — Арк. 15
9. Данилюк А. Музей під відкритим небом // Закарпатська правда. — 1968. — 13 грудня. (№ 289).
10. Затисянський етнографічний музейний комплекс: Буклет
11. Каднічанський Д. Скансени України // Краєзнавство. Географія. Туризм — 2010. — Квітень. — № 16.
12. Кальницький А. Спогад не у всьому святковий // Срібна земля. — 1995. — 24 червня. — № 25.
13. Михайлович П. Скарбниця народної мудрості і краси // Календар «Просвіти» на 1995 рік. — Ужгород, 1995.
14. Найпавер К., Федака П. «Музей на замковій горі» // Советская этнография, 1979. — Июль-август. — № 4.
15. Пагіря В. Бути чи не бути музею у Щербівці? // Новини Закарпаття. — 1993. — 24 червня. — № 92.
16. Сенинець О. Що маємо не бережемо, втративши не плачемо, або спогад про Довжанський музей // Новини Закарпаття. — 1998. — 11 серпня. — № 121.
17. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. — Київ, 1989.
18. Сусленко Н., Рац В. Три музеї одного села // Культурологічні джерела, 2008. — № 3.
19. Федака П. Пам'ятки Замкової гори. — Ужгород, 1999.
20. Федака П. Стояти хатам у музеях // Закарпатська правда. — 1973. — 20 січня. — № 16.